

ТИПІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЕВ'ЯНОГО БУДІВНИЦТВА ТА ЙОГО ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

У статті розглянуто проблему історичного розвитку і визначено типізацію українського дерев'яного будівництва. Найдоцільніші прийоми і форми відбираються протягом багатьох віків в процесі неперервного розвитку української дерев'яної архітектури. Саме вони лягли в основу рис народної архітектури.

Ключові слова: Українське дерев'яне будівництво, п'ятизрубні церкви, форма, стиль.

Постановка проблеми. Використання синтезу мистецтв є однією із характерних рис у розвитку української архітектури. Народна дерев'яна архітектура, як і народне мистецтво, в усі часи були тими джерелами, звідки черпали натхнення багато видатних митців.

Чим більша від нас епоха, тим менше ми знаємо про неї, тим важче нам зрозуміти життя і інтереси людей тих часів. Але кожна епоха залишає свідків, що красномовно розповідають нам про неї. Ці свідки-пам'ятки архітектури, залишені нам творцями минулих епох, становлять вагомую частину багатой культурної спадщини України. Вони свідки життя народу і розвитку його національної культури.

Огляд літератури. Найдоцільніші прийоми і форми відбираються протягом багатьох віків у процесі неперервного розвитку української дерев'яної архітектури. Саме вони лягли в основу рис. народної архітектури, представлено у [1,2]. Додаткові дані щодо сприйняття інформації типізація українського дерев'яного будівництва представлено у [3].

Мета статті - визначити типізацію українського дерев'яного будівництва та його історичний розвиток.

Основна частина. На цілому просторі Європи найбільша кількість, і то найцінніших зразків дерев'яного будівництва збереглася на Україні. Завдяки відповідним кліматичним і господарським умовам Україна від найдавніших часів володіла великими засобами будівельних лісів – від м'яких порід шпилькових дерев до прекрасних видів твердого дерева. Тому саме в дерев'яному будівництві українці відзначалися великою майстерністю і мають свою давню культуру та вироблені протягом багатьох століть своєрідні зразки. І коли в будовах, призначених для житла, творчість була обмежена в рамках побуту й матеріальних засобів, то ціла умілість майстрів, ціла вигадливість і творча думка найбільше виявилися в будовах громадського, оборонного та релігійного призначення. На жаль, більші житлові будинки збереглися в дуже обмеженій кількості, а будови замкового

чи загалом оборонного призначення зовсім щезли, даючи місце мурованим та земляним будовам новішого типу. Порівняно краще заховалися будови релігійного культу (принаймні ми маємо деякі зразки навіть із 15-17 ст. , правда, в дещо переробленому вигляді). Хоч найстарші збережені зразки дерев'яних дзвіниць походять із початку 16 ст. (Потилич), але ряд даних вказує на їх давню місцеву культуру , що сягає доби готики. Збережені зразки дерев'яних дзвіниць, особливо в Західній Україні говорять про особливу давність архітектурних форм – більшу, ніж форми самих церков , біля яких вони стоять.

Побудовані в монументальних формах, міцної конструкції, з довготривалого матеріалу (переважно дубового), вони не потребували частого ремонту, а тим більше знесення.

Крім того, дерев'яна конструкція дзвіниць дозволяла частково вставляти новий матеріал, не змінюючи зовнішнього вигляду. Таким чином, архітектурні форми дзвіниць мінялися значно повільніше, ніж форми самих церков, затримуючи свій архаїчний замковий і цивільний характер. Отже, коли прийняти до уваги особливо давню традицію будівництва дзвіниць і ту консервативність з якою мінялися архітектурні форми в дерев'яному будівництві взагалі та особливо у дзвіницях, дійдемо висновку, що збережені типи дзвіниць постали значно раніше 16 ст.

В еволюції (заміні) мистецьких форм часто бачимо таке явище, коли первісне практичне конструктивне значення втрачається, але залишається певна традиція, складається певна естетична уява про красу, й змінена форма живе ще довший час, втрачаючи , одначе, своє первісне практичне значення. Те саме сталося зі способами будови й формами дзвіниць. Не підлягає сумніву, що кожна доба світового мистецтва відбивалася на їх формах, але тому, що тип веж-дзвіниць був у нас усталений у добу готики, то наступні впливи ренесансу, бароко, рококо, ампіру викликали незначні зміни , головне в прикрасах, формах покриття, банях і деталях. Перетворюючи форму мурованого будівництва й різні стилістичні впливи, народ все - таки зумів дати оригінальні, своєрідні зразки власної мистецької творчості.

У Галичині й почасти на Бойківщині збереглися особливо цікаві тризрубні й переважно трибанні церкви з артистично виконаними піддашшями , часто в двох поверхах, що йдуть навколо цілої будови чи лише одного бабинця. Ці піддашшя завжди мають дуже гарні різьблені колонки й шестикутні отвори довгастої, витягнутої в поземному напрямку форми. Це справжні шедеври народної творчості. Будували їх майстри великого хисту та теслярської вишколеності. Про це говорять і загальні маси будов, згармонізовані в суцільну композицію, й окремі ритмічно продумані архітектурні форми, нарешті майстерно виконані деталі.

Розвиток українського житлового будівництва в дереві у великій мірі залежить від сільської хати. Українська хата в уявленні своїх і чужих має найбільше привабливих рис мальовничості. Щодо матеріалу, то переважна більшість хат, зокрема Середньої України, складається з дерева й глини (в різних формах) але в лісовій полосі (Карпати, Полісся, частково Чернігівщина) хати будують виключно з дерева. І тоді в більшій мірі вживаються різні різьблені деталі - сохи, піддашся, ганки та ін. Особливої майстерності в обробці дерева досягають гуцули, хати яких – наприклад, т.зв. «осідки» дають особливу цілість усіх частин (також і господарських будов) та окремих деталей.

З кінця XVIII століття у будівництві хат почали відбуватися деякі зміни. Так, у побут стали входити комини з виведенням диму через сіни. Поширення набуло будівництво з тесаних брусів та плах. Згодом до зрубу хати стали прибудовувати тристінком сіни або сіни й комору.

При добудові через сіни другої камери утворилася так звана хата на дві половини. Дахи робили на кроквах та покривали соломою. Інколи дах нависав над зрубом із причілка, утворюючи піддашся, підтримуване фігурними випусками зрубів. Часом піддашся утворювали біля комори, коли вона була вужча за хату. Зовні зруби сіней і комори, як правило, були не мащені. Клітки хати шпаровані і мащені глиною, зсередини білені.

Хати на Гуцульщині були розкидані по горах та долинам. Ізольованість, специфіка ведення господарства, постійна загроза з боку чужинців чи хижаків-звірів змушували обносити житло глухою загородою і призвели до утворення своєрідного типу садиби — гражди. Гражда ("хата з брамами") — це замкнута забудова споруд різного призначення, сконцентрованих навколо подвір'я, викладеного камінням.

На Закарпатті переважна більшість житлових і господарських приміщень теж будувалася з дерева і мала зрубну конструкцію. Для будівництва використовували бруси і плахи з товстих дубових колод. Зустрічалися подекуди й каркасні хати з заповненням стін різними матеріалами, переважно дошками.

Для Черкащини, Уманщини, Кіровоградщини та західної Полтавщини довгий час було характерне каркасне чи зрубне будівництво. Полтавщина — край мальовничих сіл. Північна та центральна її частини віддавна були багаті на ліс, тому основним будівельним матеріалом тут було дерево. Дерев'яні оселі були зрубні, стіни заповнювалися дошками. До рівня вікон клали міцні колоди, а вище — тонші, з м'яких порід. Більшість господарів свої хати ззовні і всередині обмазували глиною і білили. Дах — чотирисхилий, під соломою, з м'якими обрисами.

Дерев'яних міст, збережених у цілості, на Україні тепер не існує. Чи не

одиноким прикладом є містечко (тепер село) Потилич коло Рави Руської, де збереглися цілий дерев'яний ринок із ратушею і три дерев'яні церкви 16-17 ст. із дзвіницями-вежами.

Дерев'яні церкви становлять не лише велику мистецьку вартість, але й історичну, вони пов'язані з класовою і народно-визвольною боротьбою мас.

Велика культура українського дерев'яного будівництва старих часів створила настільки своєрідні зразки, такі вироблені типи будов та окремі форми, що у світовій літературі українська архітектура, й особлива дерев'яні церкви, фігурують під назвою українського типу, відмінного не тільки від дерев'яних будов Сходу й Заходу, але, також інших слов'янських народів.

Наведемо приклади деяких форм деревних перекриттів. Однією з форм типізації українського дерев'яного будівництва є пірамідальна форма перекриття зрубів, як примітивна й найпростіша, могла затриматися лише в глухих закутках, яким є Бойківщина.

П'ятизрубні будови поширені були не тільки на Гуцульщині, але і на Буковині. Щодо п'ятибанних церков на п'ятизрубному заложенні, то їх у Галичині дуже мало і то переважно новіших часів. Досить поширені вони на Київщині, Полтавщині, Слобожанщині, відомі також на Поділлі й зовсім рідкі на Волині та Чернігівщині.

Виразну групу складають церкви Поділля та Волині – тризубні з одною і трьома банями. Будови Середнього Придніпров'я відзначаються великою видовженістю форм і впливом головним чином стилю рококо - витончений легкими банями.

Коли розглядаєш різні роди дерев'яного будівництва, то розуміється найбільш багата, майстерна і з мистецького боку найбільш цінні церковна архітектура до котрої народний геній вложив цілу душу, творче прагнення.

Перший тип будов, який не тяжко розрізнити поміж іншими, складається з трьох зрубів і звичайно з трьох веж перекриттях ступінчасто-пірамідальними перекриттями. П'ятизрубні хрещаті дерев'яні будови – це другий характеристичний тип українських дерев'яних будов, що ще в більшій мірі дають приклади великої майстерності. Найбільше хрещатих п'ятизрубних церков було на Покутті. Плани покутських хрещатих будов мають кілька відмін: коли середній квадрат значно більший від чотирьох бічних квадратів чи прямокутників (Княж двір), бічні зруби такої самої довжини як середній (Коршів).

Відомі також покутські п'ятизрубні церкви з трьома банями. П'ятизрубні церкви з п'ятьма банями на Покутті рідкі і відзначаються надзвичайною майстерністю виконання і викінченістю деталей: Княж двір. Вербовець, Кошів.

Основні риси Покутських храмів – вони володіють кожний своїми

особливостями – розмірами, пропорціями, силуетом. Різноманітні в побудові і в деталях творці, майстри своєї роботи не повторюються, намагаються надати кожному витвору свій особливий образ.

Кожна доба кожне покоління по – своєму оцінює історико-архітектурну спадщину, знаходячи відповіді саме та ті питання, які постають перед суспільством, відкриваючи в ньому нові грані, ще не пізнанні та належно не оцінені.

Висновок. Характерно, що з розширенням досліджень пам'яток архітектури, урахуванням їх регіональних особливостей, стильових характеристик та інших факторів усе чіткіше вирізняються риси архітектури українського народу як однієї з важливих частин його культури. Пам'ятки історії й архітектури України – це невід'ємна частина світової культури.

Охорона пам'яток історії та культури на Україні стала однією з актуальніших проблем сьогодення.

Список використаних джерел

1. Асеев Ю.С. Розповіді про архітектурні скарби, Київ 1996 р.
2. Данилюк А. Г. "Українська хата", Київ, Наукова думка, 2001 р.
3. Самойлович В.П. Українське народне житло. – К., 1972 р.
4. Юрченко П.Г. Дерев'яна архітектура України.-К., 1970 р.

Аннотація

В статье рассмотрена проблема исторического развития и определена типизация украинского деревянного строительства. Целесообразные приемы и формы отбираются на протяжении многих веков в процессе непрерывного развития украинской деревянной архитектуры. Именно они легли в основу рис народной архитектуры.

Ключевые слова: украинское деревянное строительство, пятистолбовые церкви, форма, стиль.

Annotation

The article deals with the problem of historical development of the Ukrainian wooden buildings. The most appropriate techniques and forms are selected through many centuries in the process of constant development of the Ukrainian wooden architecture. All these techniques form the main features of the Ukrainian folk architecture.

Keywords: Ukrainian wooden building, fiveframe churches, form, style.